

לקט פסקי שמיטה מאת הגרי"ש אלישיב זצ"ל

הקדמה

א. מטעים

ב. גידולי שדה

ג. אוצר בית דין

הקדמה

רצ"ב קובץ הוראות בנוגע למלאכות במטע ובשדה ובעניין אוצר בי"ד שרשמתי בשביעית תשס"א, לאחר התייעצות עם אחד מגדולי תלמידי הגרי"ש אלישיב זצ"ל שגם הציג את הדברים לפניו. הדברים נכתבו על ידי על אתר, ולענ"ד הם מבטאים נאמנה את דעתו של הגריש"א זצ"ל.

א. מטעים

אגס

ריסוס להתעוררות העץ [לאחר השלכת ותרדמת החורף] - כיוון שללא הריסוס קיים חשש לפריצת מחלות [חירכון' ועוד] יש להתיר, מחשש לנזק רב שנת. ריסוס לעצירת הצימוח ולחילוץ העץ - אסור. ריסוס להגדלת הפרי - אסור¹, כי הפרי ראוי לאכילה ולשיווק גם ללא הריסוס². עצי אגס מזן קוסטייה גוזמים כדי למנוע צימוח לגובה שלא יאפשר ריסוס וכדי להכניס אור למרכז העץ, כאשר מהגזום נגרם גם צימוח לשנה הבאה - יש להתיר³. בזן ג'נטיל⁴ גוזמים כדי להגדיל את הפירות ולמנוע שבירת ענפים. כיוון שללא הגזום לא יהיה פרי הג'נטיל ראוי כלל לאכילה - יש להתיר.

- 1 לכאורה, לפי זה גם ריסוס לשיפור מראה הפרי יהיה אסור.
- 2 וכן מופיע בכתבים ששמורים אצל רבו של מושב גמזו, הרב אליאב מאיר שליט"א, בשם הגרי"ש אלישיב זצ"ל, שאסור לדלל כדי להגדיל ולשבח פרי קטן.
- 3 ההסבר להיתר: המטרה העיקרית היא לאוקמי, והצימוח אינו לצורך שביעית.
- 4 זן ג'נטיל הינו בעיקרו זן מפרה [פרחיו מושכים את הדבורים להגיע למטע], שפירותיו קטנים. מטרת הגזום של הג'נטיל היא להגדיל את הפירות שיישארו בעץ, וכן למנוע נפילת ענפים ושבירתם.

ריסוס למניעת נשירת פרי שלא הופרה - המאירי במועד קטן [ג, א] אוסר, וכן משמע בירושלמי שביעית פ"ד ה"ד⁵.

אפרסק

פירות שעומדים לשיווק לשוק סיטונאי [שיווק רגיל ללא פיקוח ביה"ד] אין היתר לדללם לצורך השיווק. דילול באפרסק צריך להיעשות בזמן הפריחה, ומורידים את הפרחים המיותרים. באפרסקים מהזן הורמוזה לא ניתן לדלל אלא בשלב של הפרי, ואחת השאלות שיש בזה היא האם התירו קטיף לצורך עבודת האילן. הרב יוסף אפרתי שליט"א מסר [בישיבת חבר רבני ישובי פא"י (חרי"ף) בשמיטת תשמ"ז] בשם הגר"ש א' שאיסור קציר לצורך עבודת הארץ לא נאמר כאשר שליחי בית הדין קוצרים בהוראת ביה"ד; לפי זה אם מדללים בשליחות אוצר ביה"ד [לאחר שהפרי כבר ראוי לאכילה] אין בזה איסור קטיף לעבודת האילן. אמנם בשלב כה מאוחר ספק אם יש לדילול תועלת להגדלת הפירות.

גודגדן

אין לקצוץ את הנוף של הגודגדן במטרה שענפי העץ שלידו יתפשטו למקום שהתפנה⁶.

כיפוף ענפי הגודגדן במטרה שתהיה הנבה טובה יותר בשמיטה - אסור. אבל אם הענף יתנוון ויאלצו לקצוץ אותו בגלל זה, לכאורה יש מקום להתיר. הרכבת תמך⁷ בעץ גודגדן גם כאשר יש חשש לתמותת העץ - אסורה.

הדרים - חיגור וגיזום

בזנים מיוחדים כמו 'אור' ו'נובה' מותר לבצע חיגור או לרסס בחומר ג'יברלין לקבלת יבול. מטרת החיגור בהדרים אלו היא לגרום למועקה לעץ [כתוצאה מעיכוב בירידת החומרים מהנוף לשורשים], וכתוצאה מכך מקבל העץ גירוי להוצאת פרי. הג'יברלין הינו ריסוס המונע נשירת פרחים לפני שיופרו. לדעת המדריכים החקלאיים, ללא שני טיפולים אלו לא יניבו העצים פירות. הדבר הותר משום שגם השקיה כשהיא חיונית לעץ הותרה אף שהיא גורמת לצימוח וגידול. גיזום ענפים לדילול פרי - מותר רק ע"י שבירה של הענף.

5 אבל בדרך אמונה הל' שמיטה ויובל פרק א ס"ק סב-סג כותב הגר"ח ק' שליט"א שזוהי מלאכה לאוקמי והיא מותרת בשביעית.

6 צ"ע אם זה דומה להריסת קיר כדי שהענפים של העץ יוכלו להתפשט, או משום שזמירה בשאר אילנות לא הותרה לצורך השבחה של עץ אחר. וראה ב'דרך אמונה' [הל' שמיטה פרק א הלכה כא] בביאור ההלכה ד"ה הקוצץ, שדן בהיתר קציצה של אילן אחד לצורך אילן אחר.

7 מצוי בעץ הגודגדן שישנו מעבר חומרים לקוי מהשורשים לנוף. לשם כך מבצעים כעין 'ניתוח מעקפים' לעץ, ומרכיבים ענף בתחתית הגזע, ומחברים אותו שוב מעל ההתפצלות של הענפים. הרכבת תמך נאסרה כי דינה כדין הרכבה האסורה בשביעית.

משמש

משמש מהזן זייגר אינו מושך דבורים לפרחיו, לכן קיימת אצלו בעיה קשה בהפריית הפרחים. לידו נמצא משמש מזן רעננה. האם מותר לרסס את עצי זן רעננה כדי שיקדימו לפרוח, ואז יעברו הדבורים גם לזייגר? תשובה: כיוון שללא ריסוס כזה לא יהיו לעצים מהזן זייגר פרי כלל – מותר⁸.

זמן הביעור: זן משמש מאוחר שגדל במטעי מושב כרמל [אוצר בי"ד] – האם מציל (דוחה את מועד) מן הביעור? הדין הוא שרק פירות בגינה וחצר אינם מצילים מן הביעור [כי נחשבים ל"שמורים"], אך לכאורה מטע בשדה, אפילו מטע אחד בודד בכל הארץ שעדיין לא הגיע זמנו להיקטף, מציל מן הביעור; ויש לעיין בזה עוד.

נקטרינה

ענפים שנשברו [זו שבירה שנעשית בכוונה בשמיטה, כתחליף לגיזום של כל השנים]⁹ רוצים להסיר אותם עד הבסיס, שהיא נקודת החיבור לענף מרכזי. כאשר הענפים השבורים הם ענפים עבים קיים חשש לחדירת מזיקים מנקודת השבר לתוך ליבת העץ, לכן חותכים פעם נוספת מתחת לשבר. אם ישברו צמוד לענף המרכזי לא יוכלו לתקן את הפצע, לכן שוברים קצת יותר למעלה ואח"כ מתקנים למניעת מזיקים. האם כל זה מותר בשמיטה? – תשובה: מותר [ע"י גוי].

ובהוראות נוספות נכתב: מותר לחתוך חיתוך נוסף מתחת לשבירה כדי למנוע נזק. החיתוך צריך להיות צמוד ממש לשבירה ולא מרוחק ממנה, כדי שלא יהיה זה גיזום להשבחה בפני עצמו.

ענבי מאכל מזן ג-1

קשירת ענפי הגפן בכיפוף גורם לשינוי במצב חילוף החומרים של הענף, ונעשה כדי שיוציאו עלים בתחילת הזמורה ליד הבסיס – כיוון שללא הכיפוף הזמורה תתנוון, הרי זה מותר¹⁰.

8 לפי התשובה אנו למדים שריסוס הזן רעננה נחשב כאילו ריססו את עצי הזן הזייגר עצמם, ולכן מותר.

9 התוס' במו"ק ד, ב ד"ה 'מפני שמכשיר' כותבים ש"רבנן סברי דע"י שינוי עבד ליה לאו מלאכה היא", וביאר הגרי"ש אלישיב בתשובה שהשינוי הוא במלאכה עצמה, באופן שהוצאה אינה כאילו היה עושה כדרכה. שבירה היא שינוי בתוצאה בגוף העץ, וזו זמירה בשינוי שלא נאסרה מן התורה [אך הגר"ח גריינמן שליט"א מחמיר בזה].

10 האם מותר לקשור/ לכרוך את זמורות הגפן על חוטי ההדליה? בכתבי רבו של מושב גמזו הרב אליאב מאיר שליט"א מופיע בשם הגרי"ש אלישיב שמותר לקשור כדי למנוע שבירת ענפים וכו'. אמנם מטרת הקשירה היא לגרות את הזמורה להוציא עלים בתחילת הזמורה, ולא בסופה – כפי שיקרה ללא קשירה, ולפי זה הקשירה היא מלאכה לכל דבר. אך מר חנן בזק, המדריך הארצי, טוען שללא קשירה זו תיגרם פגיעה קשה ביבול של השנה השמינית, כי הזמורה תהיה מנוונת. לפי זה יש להקל, כי המטרה העיקרית היא למנוע פסידא.

אסור לבצע 'תיקוני זמירה'¹¹ לגפן שנזמרה בזמירה מוקדמת¹².

ענבי תומפסון, שזיף ועוד – חיגור בעצים נשירים

חיגור הינו חריצת טבעת בגזע העץ, כדי למנוע ירידת חומרים מהענפים בחזרה לשורשים. בזכות החיגור הפרי גדל. החיגור מקובל מאוד בענבי מאכל מזן סולטנינה [תומפסון], וכן נעשה בנשירים כמו שזיף. האם מותר לחגר בשמיטה? תשובה – אסור. כרם שחוגר בטעות, כי ע"פ דברי הכורם הוא הבין שההוראה היא שמותר לחגר – היבול מותר, ואינו אסור משום 'נעבד' באיסור.

שסק

'טיפול ירוק': סביב לענפים שנגזמו לפני ראש השנה מתחיל צימוח הנוטל כוח מן העץ ללא תועלת – האם מותר להוריד את הצימוח? תשובה: אין להתיר. דיכול פרי בשסק – מותר לדלל אך רק את ההכרחי בלבד¹³, כיון שבלעדי הדילול המינימאלי לא יהיה פרי ראוי לשיווק לציבור, ומשום פרנסת בעל הבית שלא יהיה לביה"ד מהיכן לשלם לו.

שקד

טיפול בעשבייה – סמוך לגזע מותר, הן בריסוס והן במעדר. במרכז השורה אם יש חשש לנזק רב-שנתי של השתלטות של עשבים מותר לרסס בחומרי הדברה. אבל קילטור עם מקלטרת אסור בשום אופן¹⁴.

11 כאשר זומרים את הגפן לפני ראש השנה היא מלאה בצימוח של עלים וענפים, והזמרים משאירים ענפים ארוכים מדי. הבעיה היא שכדי לבצע את הכיפוף של הזמורות בחורף של שמיטה רוצים קצרים – וזו זמירה האסורה מן התורה.

12 התברר שהפועלים הנוכחים שקשרו את הזמורות גם קיצרו פה ושם את הזמורות בסכנים ומזמורות שהביאו עמם מהכפר, ולמעשה הם זמרו זמירה האסורה מן התורה. בדיעבד, יש לברר היטב מה היו הוראות בעל הכרם לפועלים: אם בעה"ב הורה להם לקצר את הזמורות, או שידע מכך, במקרה זה הדבר נעשה לדעתו, וכדי שלא ליהנות ממלאכת איסור יש לשבור את הזמורה שנזמרה עד הבסיס. אמנם אם בעל הכרם הזהיר את העובדים שלא יחתכו בשום אופן, או שלא העלה כלל על דעתו שהם יחתכו ויזמרו, הרי באופן זה אין הוא אחראי למעשיהם, ואינו צריך לשבור את הזמורות.

13 בהוראות לחקלאים נאמר: יש צורך בדילול רציני של הפירות. הדילול נעשה בשני שלבים, שלב ראשון בתפרחות, ושלב שני אחר יציאת חנטים. לכתחילה עדיף מבחינה חקלאית להשאיר בסופו של הדילול שני חנטים בכל תפרחת. כדי להימנע מהפסד פירות שביעית ישאירו ארבעה חנטים במקום שניים, באופן זה יתקבל פרי ראוי לשיווק בכמות גדולה יותר, אבל הפרי יהיה יותר קטן [ההמלצה הייתה לדלל כמה שיותר מאוחר, ולא בחנטים, אך אם הפרי כמעט בשל אין בדילול תועלת].

14 מעשה וקילטור בקולטיבטור סיכות חלק ממטע השקד. הקילטור נעשה ללא ששאלו את

תפוח

אסור לגזום מלמעלה [טופינג] כרגיל ולקצר את הענפים כדי להכניס אור וכדי למנוע התנוונות ענפים וכדי לאפשר לריסוס להגיע, אלא יש להוריד את הענפים עד הבסיס בשבירה.

ריסוס כדי שהפרי ישמר טוב יותר באיסוס [קליינט] – [מותר¹⁵].

ריסוס ב'שמן לבן' נגד עקריות – מותר, אף שמעורר קצת.

ריסוס להגדלת הפרי: הריסוס מגדיל את הפרי, ונחוץ במיוחד לפירות הקטנים, אך מגדיל את כל התפוחים – אם רוב הפירות ראויים לשיווק גם ללא הריסוס אין לרסס ריסוס זה.

ב. גידולי שדה

פלפל חריף

שיח של פלפל חריף שהזדקן, האם מותר לקצוץ את גזעו על מנת שיגדל מחדש ויחדש את ההנבה של הפירות? אסור – זו מלאכת השבחה¹⁶.

תבואה

קצירת תבואה של ספיחי שביעית [שגדלו מעצמם מזרעים שנשרו בשדה בשנה השישית] בשדה באזור צאליים, למאכל בהמה – אסור.

תפוחי אדמה – ריסוס

האם מותר לרסס את השדה בחומר 'ראונד אפ' למניעת עשביה, כשהמטרה היא שמיד לאחר ר"ה יהיה ניתן לזרוע? התשובה: הדבר אסור, כי בזה ישנה הכנת הקרקע לזריעת שמינית.

ובהוראות נוספות נוסף נכתב: לגבי ריסוס עשבי בר וספיחים שגדלו בשדה – הצורך בריסוס הוא כי העשבים מוצצים את לשד הארץ, וכן יהיה קושי להיפטר מהם בשנה שמינית. אולם עצם הריסוס נגד עשבים הינו תולדה של חרישה. בהנחה שניתן יהיה בסופו של דבר להשמיד את העשבים בשמינית אף שהדבר יצריך עיבודים וריסוס בעלות כספית – ואף שהמשך קיום העשבים בשדה גורם הפסד לאדמה – אין היתר לרסס כדי להשמיד את העשבים.

ביה"ד. מטרת הקילטור היא [בעיקר] כדי להשביח את הקרקע, כדי שתקלוט את המים של גשמי החורף טוב יותר; קילטור זה הינו בחשש מלאכה דאורייתא [של חרישה], ולכן אי אפשר להשאיר את שורות העצים שהקילטור הועיל להם במסגרת אוצר בית דין.

15 יש אצלי אי בהירות לגבי תשובה זו, אך כנראה שלמעשה הדבר הותר.

16 למעשה התברר שאם היו קוצצים את הפלפל בגזעו הוא היה מת, והשיח שהושאר כמות שהוא התאושש והוציא יבול חדש.

מותר לכסות בעפר את הבקעים באדמה של שדה תפוחי אדמה למניעת קרינת השמש על תפוחי אדמה והפיכתם לירוקים, כי הרי זה מלאכת לאוקמי שמוותרת.

מצע מנותק

מצעים מנותקים בגודל של יותר מארבעים סאה [כגון 'שרוולים'] בחממה – ניתן להקל להשתמש, אמנם רק בכשרות רגילה [כפי פסק הגרש"ז אויערבך ליבל"א ד"ר משה זקס].

זריעה וגידול של מלפפון בעציצים שאינם נקובים בחממה, והעציצים והשתילים נמכרו לגוי, אפשר לאשר לכתחילה בלי אוצר בית דין¹⁷.

גודל הנקבים בעציץ שאינו נקוב – עד 2 מ"מ. אם יצאו שורשים דרך תחתית הדלי, אף שהדלי מונח על גבי ניילון – נחשב הדלי כעציץ נקוב. [קיימת סתירה בין השיעור של נקב "פחות מכזית" לשיעור של כ"מוציא שורש קטן", וצ"ע]. הניילון לבד לא מועיל לחצוץ, כי אנו חוששים לשיטת הרא"ש שגג דינו כשדה, ואם יהיה צמח שגודל בגוש עפר על הניילון אולי דינו כגדל על גג.

עציץ שאינו נקוב **שלא** נמכר לגוי – יש לחשוש לדיני קדושת שביעית, אבל לא לאיסור ספיחין¹⁸.

חממה

לעקור שיחי ירקות ולישר את פני הקרקע בחממה כדי להכין את החממה להנחת עציצים בשביעית – לכאורה זה אסור, כי זה נכלל בכלל יישור הקרקע, וגם כהכנה של השדה בחממה לקראת שמינית, כי אחרי שמיטה יפסיקו לגדל בעציצים וישתלו בקרקע. אך הדבר טעון בירור עדיין.

ג. אוצר בית דין

גביית ההוצאות מן הציבור

בתוצרת אוצר בית דין – האם מותר לעגל מחירים כלפי מעלה, כגון מ'2.85 ל-2.90 או 3.00 ש"ח? – תשובה: אין היתר לדבר.

שכר לפועלי בית הדין

בתחנות חלוקה ראוי לשלם למתעסק בחלוקה לפי שעות, אמנם נוהגים לגלם את התשלום לפי שעות במחיר הפירות.

17 השאלה נשאלה בגוש קטיף.

18 ישנן שמועות סותרות לגבי פסק החזו"א בדין עציץ שאינו נקוב לגבי ספיחין.

עיכוב שיווק פירות שמיטה עד לעליית המחיר

בי"ד שהתחייב לשלם הוצאות לחקלאי, ועכשיו המחיר בשוק הוא מתחת למחיר ההוצאות - מותר לביה"ד לאסם את התוצרת באוצרו [כגון בקירור] ולא לשווק אותה עד שהמחיר יעלה ויכסה את ההוצאות.

מכירת פירות שביעית לגוי

מכירת פירות שביעית לגוי - לדעת החזון איש זהו איסור דרבנן, ולפי דעתו יש לדון האם במקום שאין ישראלים אוכלי פירות שביעית מותר למוכרם לנוכרים. אמנם לדעת המהרי"ל דיסקין ועוד פוסקים הדבר אסור מדאורייתא¹⁹, וא"כ לדעתם אין להקל כלל, ולכן אי אפשר להתיר.

אסור לתת פירות שביעית לגויים, אף שממילא אין בני אדם טורחים באסיפתן, ואף לפועלים גויים אין לתת פירות שביעית אם אין ליהודי תועלת ממשית מכך²⁰, ובוודאי שאסור למכור להם פירות שביעית תמורת כסף. אמנם לקחו הגויים את הפירות מאליהם אין צריך למונעם.

הטיפול בפירות שאינם ראויים לשיווק

לפי החזו"א מותר לגרום בדרך גרמא הפסד באוכל אדם, בניגוד להרבה פוסקים שזה מותר רק במאכל בהמה. לכן מותר לדעתו בבית אריזה לפירות בקדושת שביעית להעמיד את המיכלים של פירות ה'בררה' [הפירות שאינם ראויים לשיווק] בחוץ, במיוחד לפנות ערב, אע"פ שלמחרת השמש הקופחת תקלקל את הפירות.

19 בשו"ת מהרי"ל דיסקין, קונטרס אחרון אות רנט פירש שבית דין דואגים שהפירות יגיעו לכלל ישראל ולא לגויים. וז"ל: 'אך יש לומר דהא כיוון דכתב קרא אביוני עמך [עי' רמב"ם הל' שמיטה ויובל פ"ד הל' ל שמשמרים שלא ילקטום גויים] אם כן חשיבי הני פרי דשייכים לכלל ישראל'.

20 מעשה היה, שפועל ניקיון גוי שהועסק ע"י עיריית ירושלים ביקש לקנות פירות שביעית שחולקו בשטיבל של 'זיכרון משה'. הגריש"א פסק שרק למעביד מותר להאכיל שכיר יום או שכיר שבוע בפירות שביעית כי יש לו רווח כתוצאה מכך, אבל לאחרים אסור.